

УДК 159.9.072.42

DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2021.8.19>

РІЗНОВИДОВА ДЕПРИВАЦІЯ ТА ІНТЕРНЕТ-АДИКЦІЇ ОСОБИСТОСТІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ РАКУРС ПРОБЛЕМИ

Ольга Сасовська

*Волинський національний університет імені Лесі Українки,
пр. Волі, 13, м. Луцьк, Україна, 43010
e-mail: sasovska96@gmail.com*

Стаття присвячена вивченню взаємозалежностей між феноменом різновидової психічної депривації та інтернет-адикцією особистості. Здійснено аналітичний огляд сучасних теоретико-концептуальних підходів до досліджуваної проблематики. Констатовано, що депривація як позбавлення або обмеження можливостей для людини задовольнити власні життєво важливі потреби зумовлює блокування повномірної самореалізації та може виступити істотним чинником девіантної поведінки. З'ясовано, що депривація призводить до пригнічення основних функціональних параметрів особистості як біосоціального організму. Установлено, що типовими афективними психостанами депривованої особистості є тривожність, невротизація, підвищений нейротизм, нервово-психічна нерівноваженість, фрустрація, депресія, агресія / аутоагресія, самотність тощо. Відзначено, що внаслідок комунікативної депривації як нестачі повноцінного партнерського міжособистісного статусно-рольового спілкування можуть виникнути соціопсихогенні розлади поведінки. Наголошено, що режим депривації може стимулювати спроби усамітнення у внутрішній або віртуальний світ. З'ясовано, що депривована особистість прагне вивільнення, а найтиповішим і найдоступнішим способом постає втеча / самовтеча у віртуальний простір мережі, зокрема й у варіанті інтернет-залежності. Відзначено, що в умовах депривації феномен особистісної безпеки тісно корелює з психологічним захистом, тому занурення в інтернет є спробою досягнення особистісного комфорту й безпеки. Культивований в інтернатних інституціях конформізм, закладово-деприваційне пригнічення суб'єктності, складнощі в набутті особистісної автономності й ідентичності через нестачу сімейного тепла й опіки зумовлюють активне намагання дітей віднайти моделі й зразки для ототожнення у світовій павутині. Загалом, депривованій особистості притаманна менша опірність віртуалізації самоусвідомлення, що посилює її інтернет-адиктивність.

Ключові слова: особистість, психічна депривація, різновидова депривація, інтернет-адикції, девіантна поведінка, ускладнена психогенеза, втеча / самовтеча у віртуальний простір.

Постановка проблеми. Серед багатоманітної проблематики сучасних науково-психологічних досліджень окремим ракурсом постає необхідність встановлення взаємозв'язку між різновидовою психічною депривацією особистості та її інтернет-залежною поведінкою. У контексті вивчення особливостей масового долучення людей до інтернету виникають розлогі дослідницько-інтерпретаційні дискурси: від констатації його безсумнівної користі до встановлення шкідливості для особистісної психогенези. Безперечно, *депривація як позбавлення або обмеження можливостей для людини задовольнити власні життєво важливі потреби призводить не лише до притуплення базових біосоціальних мотивів і потенціалів, але й до особистісного розбалансування та може виступити тлом і чинником девіантної поведінки.*

Аналітичний експурс у науково-психологічне трактування минулого й сьогодення феномену депривації та інтернет-адикції особистості як спроба різновекторного охоплення змістово-функціональної суті цих явищ засвідчує певну об'єктивну нерівномір-

ність їхнього викладення, насамперед через особливості науково-технічного розвитку людства: якщо депривація як фундаментальне явище існувала давно й вивчалася теж відносно тривалий проміжок часу (щонайменше два століття), то інтернет-залежність має значно коротшу наукову історію (умовно – із часу виникнення електронно-обчислювальних машин, поєднаних у світову павутину).

Зазначимо, що в різномодальних деприваційних умовах спостерігаються численні психологічні особливості й перепади функціонування свідомості й самосвідомості людини, а її досить типовими афективними психостанами постають тривожність, невротизація, підвищений нейротизм, нервово-психічна неврівноваженість, фрустрація, депресія, агресія / аутоагресія, самотність, суїцидальні наміри тощо.

Оскільки різновидова депривація справляє негативний вплив на становлення самоаналізу, саморегуляції, самоствердження, самооцінки, самоакцептації, образу Я, Я-концепції особистості, то в порівняльному розрізі «норма – девіація» її схильність до інтернет-залежної поведінки видається істотно вищою. Наслідки комунікативної депривації як нестачі повноцінного партнерського міжособистісного статусно-рольового спілкування можуть призводити до соціопсихогенних розладів поведінки й стимулювати спроби усамітнення у внутрішній або віртуальний світ. Самовтеча депривованої особистості може бути як інтенційно закладеним бажанням до своєї «внутрішньої робінзонади», так і чітким індикатором її психозахисної налаштованості як спроби вберегти свої морально-духовні цінності й побутовий комфорт. Виходячи з окреслених міркувань, уважаємо, що вивчення змістово-функціональної взаємозалежності психічної депривації та інтернет-адикції особистості постає одним із нагальних завдань сучасної вітчизняної психологічної думки

Зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Основні концептуальні лінії статті витримані в межах наукового напряму досліджень кафедри педагогічної та вікової психології Волинського національного університету імені Лесі Українки – вікові й педагогічні виміри психогенези особистості: норма й девіація, зокрема розгалужених дослідницьких студій наукової школи «Ревіталізація психогенези депривованої особистості» (Я. Гошовський). Важливим науково-практичним завданням є віднайдення теоретико-методологічних засад і встановлення психометричних показників взаємозв'язку між феноменом депривації та інтернет-адикціями, зокрема з урахуванням сімейної, комунікативної, закладової депривації на підлітковому етапі онтогенезу особистості. Не менш важливим завданням постає теоретичне обґрунтування інтеркореляцій між різновидовою депривацією та інтернет-залежною поведінкою особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психологічні особливості феномену депривації викладені в працях багатьох дослідників (Дж. Боулбі, В. Васютинського, Я. Гошовського, І. Дубровіної, Й. Лангмейер, М. Лісіної, С. Максименко, З. Матейчек, Л. Осьмак, А. Прихожан, А. Рuzської, А. Фройд, І. Фурманова, Р. Шпіц, Т. Юферевої та інших) [4; 6]. Попри різноманіття дослідницьких ракурсів, спільною ключовою тезою всіх підходів можна обрати положення про те, що *психічна депривація зазвичай чинить несприятливий вплив на психо- й соціогенезу особистості, оскільки істотно ускладнює та гальмує повноцінний особистісний розвиток як у площині забезпечення базових біогенних потреб, так і у вимірах соціальної активності й самореалізації*

Як відзначають Д. Гошовська та Я. Гошовський, депривація досить часто слугує однією з основних причин особистісної та соціально-психологічної дезадаптації вихованців інтернатних закладів, які через брак сімейної опіки й турботи переживають численні проблеми особистісного становлення, що може набувати ознак дизонтогенезу. Депривовані діти мають цілу низку проблем із самоусвідомленням, формуванням статевої ролі, ідентифікації та набуття особистісної та соціальної ідентичності, до того ж їм зазви-

чай притаманне дифузне й амбівалентне усвідомлення свого Я, проблеми з творенням образу Я (Ми), розбалансованість Я-концепції та спрощене бачення перспектив успішної самореалізації. В умовах різновидової депривації досить специфічно відбувається спілкування, типовими ознаками якого є блокування комунікативно-перцептивного потенціалу дитини й розкоординованість її соціально-перцептивних і психозахисних тактик і стратегій розвитку. По суті, депривована особистість має проблеми з отриманням різнопланової інформації у вигляді патернів важливих для успішної життєдіяльності сенсорних і соціальних сигналів і даних. Через закладово-деприваційне пригнічення суб'єктності, складнощі в набутті особистісної автономності, переживання соціального аутсайдерства внаслідок браку сімейної любові й опіки на ранніх етапах онтогенезу особистість відчуває підвищену безпорадність і самотність, а отже, є значно схильнішою до девіантного шляху розвитку, зокрема в плані набуття навичок адиктивної поведінки. Депривована особистість прагне вивільнення, а найтиповішим і найдоступнішим способом постає самовтеча, зокрема й у варіанті інтернет-залежності [4].

Як слушно відзначає О. Камінська, «Властивості віртуальної реальності (анонімність, безпечність, відкритість, доступність, необмеженість) у разі виникнення інтернет-залежності виступають як адиктивний агент за умови наявності особистісних і соціально-психологічних передумов, хоча самі не містять адиктивного потенціалу. Перетворення їх на адиктивний агент відбувається за наявності стійкого прагнення «втечі» від реальності, фрустрованих потреб, ілюзорно-компенсаторного перенесення життєвих цінностей у віртуальне середовище, перебування в якому набуває надцінного сенсу» [5, с. 10].

На думку О. Максименко, депривація / самодепривація зумовлюється фундаментальними формами психозахисту особистості, що тісно пов'язаний з основною тенденцією, яка може бути позначеною як «завершення незавершених справ дитинства» й перешкоджає повноцінній і гармонійній психогенезі. Самодепривація має у своїй суті насамперед спрямованість на зниження психоемоційної напруги, спричиненої тривогою втрати любові, опіки й підтримки, фрустрацією потреби налагодження та підтримання міжособистісної близькості, а також почуттям провини, поєднаній з надмірним самокартанням і самопокаранням. Вона також тісно переплітається з явно усвідомлюваним або латентним почуттям неповноцінності, меншwartості, особистісної та соціальної слабкості, знехтуваності, непотрібності, занедбаності, самотності тощо. Ученою розроблена концепція психології самодепривації особистісного розвитку суб'єкта, ключовими компонентами якої виступають такі важливі семантичні одиниці людської психіки, як адаптивність / дезадаптивність, зрілість «Его» / помилкова самість. Стверджується, що самодепривація істотно ускладнює траєкторію індивідуального життєвого шляху й породжує творення людиною деструктивної моделі світу у власному психопросторі, найтиповішими характеристиками якої є неадекватна взаємодія моделей простору й часу, що проявляється у втраті почуття «тут-і-зараз». Також цілком притаманними є слабке й незріле «Его» й ускладнена самоакцептація та негативне самоставлення, які загалом зумовлюють неадаптивну або й дезадаптивну поведінку особистості. Відзначено, що самодепривація стимулює такі афективні психостани, як тривожність, фрустрація, невротизація, агресія, різноманітні фобії, розбалансованість настрою, депресивність тощо. Самодепривована особистість переживає дефіцит і різнобіжність часової компетентності, постійно шукає зовнішньої опори через власну невпевненість і негативне самоприйняття, а також демонструє конформізм, неадаптивність, ригідність та інші депресивні модальності власної поведінки. Загалом встановлено, що самодепривація ускладнює перебіг вікових і міжособистісних конфліктів, зумовлює появу хибної, дифузної та фіктивної ідентичностей і виступає першопричиною невротичних і психосоматичних дисфункцій, які своєю чергою можуть бути причиною соціальної аутизації та різнопланової асоціальності [7].

З погляду І. Брецько, одним із визначальних негативних і деструктивних чинників психоемоційного вигорання та психофізичного виснаження підлітків виступає депривація сімейного спілкування. Дослідниця стверджує, що емоційне вигорання доцільно розглядати як своєрідну афективну втечу (самовтечу) депривованого підлітка від дискомфортних і неприємних умов режиму різновидових обмежень. Психоемоційні розлади як наслідок боротьби з виснажливими й депривувальними обставинами життя штовхають дитину підліткового віку як до посиленого нонконформізму (наприклад, сварки й лихослів'я з однолітками й дорослими, спроби фізичного спротиву через бійки, втечі з інтернатної установи з елементами дромоманії тощо), так і до невдаваного конформізму (безвільна піддатливість думкам і вимогам сильніших, флюгерно-поступлива поведінка тощо). Стверджується, що емоційно вигорілий депривований підліток, який болісно переживає через неспроможність самоствердження в умовах, коли заблоковані варіанти для повноцінного задоволення базових життєвих потреб, переживає перманентну тривожність, невпевненість, фрустрацію, розчарування, тривалий стрес, а отже, схильний до девіантної поведінки. Тому його занурення в інтернет-ресурси може розглядатись як елемент соціальної втоми та як спроба уникнути деприваційних умов та обмежень. Віртуальний світ інтернету дає повну (правда, умовну) свободу, яка так необхідна для екзистенційного самоствердження депривованій дитині зі школи-інтернату [2].

Згідно з поглядами О. Фінів, в умовах депривації феномен особистісної безпеки тісно корелює з психологічним захистом, тобто «втеча» людини у віртуальний простір є спробою захистити свою самість, причому інколи навіть через примирення з втратою деяких соціально поціновуваних рис і схвалюваних поведінкових моделей. Через розлади із самоприйняттям унаслідок деприваційного тиску особистість готова «сховатися» в нетрях інтернету, щоб віднайти там свободу дій і прийняти себе в нових уособлених образах, статусах і ролях [9].

Ю. Візнюк, досліджуючи самоприйняття як чинник розвитку соціальної ідентичності особистості в умовах сімейної депривації, встановила, що режим різновидових обмежень істотно сповільнює психогенезу людини як біосоціальної істоти. Унаслідок перебування в гнітючих умовах інтернатного закладу проживання без сімейної опіки й турботи рідних батьків зумовлює дифузність ідентифікації, адже дитині бракує образу / моделі рідних як зразків для наслідування, причому як свідомого, так і підсвідомого. Депривовані підлітки переживають амбівалентність, їм притаманна підвищена внутрішня конфліктність, вони прагнуть самотності й демонструють поведінку уникнення. Пасивність, боязкість і невпевненість у набутті соціальної ідентичності стимулюють полізалежність, а вихід часто віднаходиться в блуканні інтернетом. До речі, якраз звідти хаотично можуть обиратися моделі для отождення, що своєю чергою може призвести до мозаїчності й незрілості власної ідентичності [3]. Зауважимо, що це перекликається з дослідженнями, в яких відзначено дуже помітні психологічні особливості розвитку ідентичності в користувачів комп'ютерних мереж, а також специфіку процесів, форм і способів самопрезентації в мережі (О. Белінська, Дж. Сулер, Х. Турецька й інші) [8].

Про істотні зміни мотиваційної сфери залежних людей, специфіку їхньої комунікації як у міжособистісному спілкуванні, так і в мережі, психологічні особливості феномену присутності у віртуальному доквіллі йдеться в низці досліджень (С. Акімова, Т. Больбот, Л. Журавльової, О. Камінської, О. Шинкаренко й інших) [1].

Неоднозначність впливу віртуальної взаємодії на життєвий світ особистості відзначає ціле коло авторів (В. Алтухов, М. Воропаєв, М. Говорухіна, О. Дубровіна, О. Камінська, О. Клімкович, М. Томчук, Г. Хомич та інші) [5], констатуючи, що в людей із віртуаль-

ною залежністю через зловживання часом проведення у світовій павутині цілком можливі розлади психічної саморегуляції, самоконтролю, та й загалом викривлення когнітивної, афективної та поведінкової сфер.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Отже, ми вважаємо, що депривовані діти, прагнучи вивільнитися від гнітючо-фрустраційного тиску закладових обмежень, схильні до високого рівня інтернет-залежності. Віртуальна мережа виступає своєрідним психозахисним і компенсаторним просторово-часовим континуумом, поринувши в який, особистість частково уникає, сублімує, вивільняє ті психологічні проблеми й негаразди, які накопичені деприваційним досвідом життєіснування. Водночас надмірне занурення / самозанурення може призводити до адиктивної поведінки, зокрема у варіанті полімодальної інтернет-залежності (безладний інтернет-серфінг, гемблінг, кіберзалежність як постійне користування порносайтами, хворобливе захоплення соцмережами тощо).

Мета статті – теоретичний аналіз психологічних особливостей взаємозв'язку різновидової психічної депривації та інтернет-адиктивної поведінки особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглядаючи інтернет-залежність як певний стійкий психостан людини, що зумовлений її мотиваційною спрямованістю на досягнення бажання уникнути реальності (інколи навіть незважаючи на істотні зміни у фізичному й психічному самопочутті) завдяки надмірному й частому долученню до інтернет-мережі, ми віднаходимо логічні зв'язки цього вкрай складного й актуального явища з феноменом психічної депривації людини. Прагнення знизити деприваційний тиск, знайти своєрідний «промінець світла в темному царстві», віднайти нових віртуальних друзів-партнерів, підвищити власну зазвичай пригноблену авторитарною інтернатною гіперсоціалізацією самооцінку, набути нових позитивних ідентичностей і ствердити свої успішні ролі (наприклад, «найкращий гравець кіберспорту») і статуси (наприклад, «поважний і шановний знавець безплатних сайтів», «хакер») штовхає депривовану особистість у нетрі світової павутини, роблячи її інтернет-залежною. Простежується і чітко виражене психозахисне навантаження в надмірному захопленні депривованої дитини мережею, що забезпечує їй спроможність вилаштувати певні бар'єри власного захисту й безпеки від посягань інших (до речі, досить частих практик в інтернатних закладах через обмеженість і замкнутість життєвого простору будівлею школи й через умовну «спільність» побуту, речей, харчування тощо). Безперечно, це призводить до віртуалізації самоусвідомлення та певних флуктуацій (або й відхилень) в індивідуальних психоструктурних характеристиках, специфіці міжособистісного й внутрішньоособистісного спілкування, адже непереборне бажання та намагання увійти в інтернет-мережу можуть провокувати роздратованість, депресивність, фрустрованість, знервованість та інші амортизаційні психостани. Досить помітним постає розбалансування депривованого хронотопу, насамперед через різнобіжність між режимними вимогами й дисциплінуванням школи-інтернату й нестримним бажанням поринути у віртуальний простір і час. Нездатність контролювати час, проведений у світовій павутині, може послужити причиною психоемоційного вигорання, фізичного або розумового виснаження, порушення сну, перемикання та концентрації уваги, тобто несприятливо вплинути на всі параметри й механізми життєдіяльності.

Висновки. Між різновидовою психічною депривацією та інтернет-залежною поведінкою особистості існують логічно детерміновані взаємозв'язки. Психічна депривація дітей в інтернатному закладі (режим дня, постійне дисциплінування з боку адміністрації, відсутність родинного й знецінення міжособистісного спілкування тощо), ознакою якої постає певна висока соціальна ізоляваність, істотно блокує їхню реальну пошукову активність, тому спроби втечі/самовтечі в необмежений віртуальний простір інтернету (звичайно, за умови наявності ресурсів) обирається типовою поведінковою тактикою та стратегією.

Особливості соціальної ситуації розвитку депривованих дітей мимоволі спонукають їх до пошуків шляхів, способів і засобів зниження та нейтралізації гнітючого тиску різновидових обмежень розвитку (соціальна, сімейна, закладова, комунікативна й інші види депривації), тому інтернет розглядається ними як своєрідна просторо-часова ніша, в якій можливий вільний та успішний недепривований розвиток. Однак вікова незрілість, соціальна недосвідченість «пригнобленої людини» (П. Фрейре) з інтернатного закладу, наштотхнувшись на такі виклики, як віртуальність мережі, безмежжя інформаційних обсягів, анонімність та інші переваги й ризики, можуть набути ознак залежності від комп'ютерної навігації інтернетом та інших видів інтернет-адикції.

Гіпертрофована кількість нових друзів, «нікова» анонімність, «компенсаторна» віртуальна самопрезентація, надмірна легкість налагодження віртуальних контактів можуть вносити істотні деформації в систему міжособистісного й внутрішньоособистісного спілкування депривованої дитини, викривити реальну картину світу, внести хаос в ідентифікаційні тактики й стратегії та негативно вплинути на її особистісне самоусвідомлення.

Звичайно, депривована особистість потребує професійної та кваліфікованої психологічної допомоги й супроводу, особливо ж для запобігання тенденції до полізалежної інтернет-адиктивної поведінки.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в розробці програми ревіталізаційно-психокорекційної роботи з інтернет-залежними депривованими підлітками з підвищеною невротизацією, засадничі положення якої розглядаються як система тактик і стратегій, методів і засобів, що використовуються психологічними інституціями й окремими людьми з метою як відновлення традиційних систем зниження інтернет-залежності й невротизації, так і залучення новітніх інтегративних ревіталізаційних (рекреаційних, психореабілітаційних, ресоціалізаційних та інших) технологій у роботі з депривованими підлітками (медіально-рефлексійний тренінг та інші розвивальні засоби, техніки, прийоми).

Список використаної літератури

1. Ботьбот Т.Ю. Психічні та поведінкові розлади в осіб молодого віку з комп'ютерною залежністю (клініка, корекція та профілактика) : автореф. дис. ... канд. мед. наук : 14.01.16. Київ, 2005. 36 с.
2. Брецько І.І. Психоемоційне вигорання підлітків в умовах сімейної депривації : монографія. Мукачево : МДУ, 2016. 293 с.
3. Візнюк Ю.М. Самоприйняття як чинник розвитку соціальної ідентичності особистості в умовах сімейної депривації : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Сєверодонецьк, 2018. 21 с.
4. Гошовська Д.Т., Гошовський Я.О. Дифузна ідентичність підлітків з різнотипних депривованих сімей. *Психологічні перспективи*. 2018. № 32. С. 85–96.
5. Камінська О.В. Психологічні основи інтернет-залежності молоді : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07. Одеса, 2016. 478 с.
6. Лангмейер И., Матейчек З. Психическая депривация в детском возрасте. Прага : Авиценум. Медицинское издательство, 1984. 334 с.
7. Максименко О.Г. Психологія самодепривації особистісного розвитку суб'єкта : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.01. Київ, 2017. 44 с.
8. Турецька Х.І. Особистісна ідентичність схильних до інтернет-залежності осіб : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Київ, 2011. 32 с.
9. Фінів О.Я. Феномен особистісної безпеки та його кореляція із психозахистом. *Теоретичні і прикладні проблеми психології : Збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. Луганськ-Сєверодонецьк : Вид-во «Ноулідж», 2015. № 3 (38). С. 414–421.

DIVERSE DEPRIVATION AND INTERNET ADDICTION: THEORETICAL ASPECT**Olga Sasovska***Lesya Ukrainka Volyn National University,
Voli avenue, 13, Lutsk, Ukraine, 43010
e-mail: sasovska96@gmail.com*

The article reveals the correlation between the phenomenon of various types of mental deprivation and Internet addiction. An analytical review of modern theoretical and conceptual approaches to the above-mentioned issues is carried out. It is stated that deprivation can be a significant factor in deviant behavior as a restriction of opportunities for a person to meet his / her vital needs. Deprivation has been shown to suppress the basic functional parameters of the individual as a biosocial organism. It blocks full self-realization. It has been found that there are some typical emotional psychological states of a deprived person: anxiety, neuroticism, high neuroticism, neuropsychiatric instability, frustration, depression, aggression / autoaggression, loneliness, etc. It is noted that as a result of communication deprivation as a lack of full-fledged partner interpersonal status-role communication, social psychogenic behavioral disorders may occur. It is emphasized that the deprivation mode can stimulate attempts at solitude in the inner or virtual world. It has been found that the deprived person seeks liberation, and the most typical and accessible way is to escape / self-escape into the virtual space of the network, including the Internet addiction. It is noted that in terms of deprivation, the phenomenon of personal security is closely correlated with psychological protection, so immersion on the Internet is an attempt to achieve personal comfort and security. Conformism cultivated in boarding schools, institutional oppression deprivation, difficulties in gaining personal autonomy and identity due to lack of family warmth and care, lead to efforts to find models and patterns for identification on the World Wide Web. In general, the deprived person is less resistant to the virtualization of self-awareness, which increases his/her Internet addiction.

Key words: personality, mental deprivation, diverse deprivation, Internet addictions, deviant behavior, complicated psychogenesis, escape / self-escape into cyberspace.